

TOPLUMSAL BELLEK VE MEKAN : TAKSİM MEYDANI ÖRNEĞİ

İdil İPEK

Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Basın Yayın Bölümü

ÖZET

Bellek, kişilerin toplumsallaşma sürecinde varlık kazanmaktadır ve belleğe atfedilen toplumsal niteliğine karşın bir toplum için tek bir bellek bulunmamaktadır. Bununla birlikte toplumsal bellek kavramı bir ideolojik mücadele alanı olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, bir inşa süreci sonucunda oluşan toplumsal bellek sınırları çizilmiş bir zaman ve mekân içerisinde konumlandırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Eş deyişle, toplumsal belleğin inşasının temel iki yapı taşı zaman ve mekân olguları oluşturmaktadır. Hafıza mekânlarının birçok farklı boyutu bulunmakla birlikte, toplumsal bellek bağlamında önemli buluşma yerlerine işaret etmektedir. Belleğin mekâna bağlılığının altında yatan başat nedenlerden birisi ise kendiliğinden bir hafıza oluşumu gerçekleşmediğinden dolayı gereken önemin verilmemesi durumunda unutulacağına duyulan kaygıdır. Sonuç olarak, bellek ve mekân arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Eş deyişle, hafıza mekânları olarak nitelendirilen yerler geçmiş ile bugünü bir araya getirmektedir. Sözü edilen hafıza mekânları sayesinde kişiler inşa edilmiş bir tarih içerisinde buluşmaktadır. Çalışmada, belleğin kurgulanmasında hafıza mekânlarının önemine değinilmiştir. Toplumsal bellek kavramının tarihsel gelişim sürecine yer verilerek, bellek ve mekân ilişkisi Taksim meydanı özelinde irdelenmiştir. Bu çalışmada, toplumsal belleğin mekâna bağlılığı ortaya konulmakta ve çalışma bellek-mekân ilişkisi çerçevesinde şekillenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal bellek, Hafıza mekânları, Toplumsal İnşa, Taksim Meydanı

GİRİŞ

Toplumsal bellek kavramı, bireysel hafızaların toplumsal çerçeveler yardımıyla şekillendiğine işaret etmektedir. Eş deyişle, bireysel anıların bir bölümünün toplumsal gruplar tarafından biçimlendirildiğini ifade etmek için başvurulan bir kavramdır. Bu doğrultuda, kişisel hafızaların sınırları toplumsal çerçeveler tarafından çizilmektedir.

Özellikle 1980 sonrası dönemde bellek konusu birçok farklı disiplin tarafından farklı boyutlarıyla ele alınmaya başlanmıştır. Tarihsel süreçte toplumsal belleğin sürdürülebilmesi için mekâna olan bağlılığına vurgu yapılmaktadır. “Hafıza Mekânları” adlı eserinde Pierre Nora’nın da vurguladığı gibi hafıza mekânlarının birçok farklı boyutu bulunmaktadır ve toplumsal belleğin sürdürülmesinde başat rol oynayan bu yerler önemli buluşma yerleri olarak kabul edilmektedir.

Toplumsal belleğin inşa edilmesinde ve sürdürülmesinde hafıza mekânları önem taşımaktadır. Bu kolektif mekânlar, bireylerin toplumsal bellekle ilişkisinin gözlemlenebildiği önemli buluşma noktaları olarak görülmektedir. Hafıza mekânları olmadan toplumsal belleğin sürdürülmesi mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, toplumsal belleğin temel tezinde de vurgulandığı üzere kendiliğinden, inşa edilmemiş bir hafızanın bulunduğu inanamamaktadır.

Hafıza mekânları geçmiş ile bugünü bir anlamda birleştirmektedir. Aynı zamanda birey ve bellek ilişkisi de bu mekânlarda açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Çalışma kapsamında, toplumsal hafıza ve mekân ilişkisi Taksim Meydanı’nın tarihsel süreçteki serüveni göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir.

1. Toplumsal Bellek Kavramının Tarihsel Serüveni

Toplumsal bellek medyada ve günlük konuşmalarda sıklıkla gündeme getirilen ve tartışılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte özellikle son dönemlerde, akademik anlamda da tartışılan bir kavram haline gelmiştir. Wertsch'in ifadesiyle, toplumsal bellek fazlasıyla tartışılan fakat herkesçe kabul edilen bir tanıma sahip olmayan, konu üzerinde fikir yürüten ve çalışan tarafların sayısı kadar tanımı bulunan çok boyutlu bir kavramdır (Wertsch, 2015, s. 149- 150).

Disiplinlerarası bir çalışma alanı haline gelen bellek kavramı birçok farklı disiplin tarafından farklı boyutlarıyla çalışılmaktadır. Hafızanın nörolojik temelleri nörologlar tarafından çalışılırken; psikologlar, belli durumlarda kişilerin bilişsel ve duygusal süreçlerine odaklanarak hatırlamayı ele almaktadır. Sosyologlar ise hatırlama eyleminin benzer deneyimlere sahip gruplarda nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığına odaklanırken; tarihçiler yazılı kaynakları referans alarak çalışmalarını yürütmektedir (Sancar, 2016, s. 39- 40). Bu çerçevede belleğe ilişkin birçok farklı disiplinden farklı çalışmalara ulaşmak mümkündür ancak toplumsal bellek bağlamında hafıza değerlendirildiğinde temel olarak kişisel hafızaların kolektif belirlenimi ön plana çıkmaktadır. Tüm bunlara ek olarak Bilgin'in (2008) ifadesiyle; bir inşa süreci olarak ele alınan toplumsal hafızanın kurgulanmasında gerçeklik kaygısı taşınmamaktadır.

Hatırlama ve unutma eylemlerine işaret eden toplumsal bellek kavramı, bireylerin anılarını hatırlarken toplumsal çerçevelere başvurduklarını ve kendilerini grubun bakış açısına göre konumlandıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte, grubun hafızası da bireysel hafızalarda şekillenip, görünür hale gelmektedir (Halbwachs, 2016, s. 18- 19). Eş deyişle, geçmiş yaşandığı haliyle muhafaza edilmekten daha çok bugünden hareketle yeniden inşa edilerek aktarılmaktadır. "Hafıza çalışmalarının modern babası" olarak nitelendirilen Halbwachs, kişilerin bir olayı hatırlamalarının temel sebebinin, diğerlerinin kişiyi hatırlamaya teşvik etmesi ve hafızalarının yan yana gelmesi sayesinde gerçekleştiğinin altını çizmektedir.

Assmann, Halbwachs'ın çalışmalarına atıfta bulunarak, toplumsal belleğin temel tezinin sosyal koşullara bağlılık olduğuna işaret etmektedir. Bellek, kişilerin sosyalleşme sürecinde oluşmaktadır. Sosyal çerçevelerin dışında kişilerin anılarını sabitleştirebilecekleri başka bir mecra bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle, bellek bireylere ait olmakla birlikte kişisel bellekler toplumsal olarak belirlenmektedir. Bu yüzden, toplumlara ait tek bir bellek bulunmamaktadır ancak toplumlar üyelerinin belleklerini belirleyebilmektedir. (Assmann, 2015, s. 44).

İnsanlara toplumsal bellekte yer edinmiş önemli tarihsel olaylara ilişkin sorular yöneltildiğinde kısa vadede olumsuz ve iz bırakan; uzun vadede ise olumlu ve iz bırakan olayları daha fazla hatırlama eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Kaldı ki, kişilerin kendi sosyal çevrelerini ilgilendiren olayları daha fazla gündeme taşıdıkları görülmektedir. Ayrıca farklı yaş ve cinsiyetlerdeki kişilerin de belleklerinde farklı olayları ağırlıklı olarak tuttukları söylenebilir (Bilgin, 2013, s. 30-31). Belleğin tek ve doğru olmak gibi bir görevinin bulunmadığı ve kişinin ve toplumsal grupların ihtiyaçlarına göre şekillendiğini söylemek ise yanlış olmayacaktır. Bir başka deyişle, bellek geçmişte yaşanan olayların muhafaza edilmesinden ibaret değildir. Bellek değişken bir sürece işaret etmektedir ve günün ihtiyaçlarına göre yeniden inşa edilebilmektedir. Belleğin birey ile toplum arasında köprü kurduğu söylenebilir. Bu kesişme noktasında, toplumsal belleğin inşa edilmesi ve sürdürülmesinde meydanlar ise önemli rol oynamaktadır.

2. Toplumsal Hafıza ve Mekân İlişkisi

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde mekân; "yer, bulunulan yer" (TDK, 2020) olarak tanımlanmaktadır. Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğünde ise mekân; "insan topluluklarının üzerlerinde varlıklarını sürdürdüğü ve geliştirdikleri kültürle biçimlendirdikleri yaşam alanı" (TÜBA, 2020) şeklinde tanımlanmaktadır. Mekânın sosyal bilimler sahası içerisinde bir araştırma alanı haline gelmesinde Henri Lefebvre'nin gerçekleştirdiği çalışmalar önemlidir.

Lefebvre'ye göre, mekân; zihinsel, fiziksel ve sosyal olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu mekanlar aynı zamanda yaşanan, bilinen ve algılanan mekanlardır. Mekânı üç ayrı biçimde sınıflandırmakla birlikte bu mekanların birbirlerini kapsadıklarının ve birlikte var olduklarının da altını önemle çizmektedir. Algılanan mekân toplumun üretim pratiklerinin gerçekleştiği alana denk gelmektedir. Gündelik eylemler burada gerçekleşmektedir. Bilinen mekân kavramsallaştırılmış mekâna denk düşmektedir. Son olarak yaşanan mekân ise temsili mekandır. Mutlak bir gerçekliğe dayanmamaktadır ve kişiseldir. Lefebvre mekân kavramı ile sadece içinde yaşadığımız mekânı nitelemeyi aynı zamanda üretilen mekân aracılığıyla günümüz toplumunu anlamayı da hedeflemektedir (Lefebvre, 2014, s. 27; Ünal, 2017, s. 7-8).

Lefebvre'ye göre “toplumsal ilişkiler, somut soyutlamalar, ancak mekânın içinde ve mekân aracılığıyla gerçek bir varlık bulur. Onların dayanakları mekânsaldır” (Lefebvre, 2014 s. 402). Eş deyişle, kişilerin gündelik yaşamlarına ilişkin her türlü pratikleri mekân aracılığıyla şekillenmektedir. Toplumsal ilişkilerin kurulduğu ve günlük yaşama ilişkin faaliyetlerin gerçekleştiği fiziksel çevre bireysel ve toplumsal belleğin inşa edilmesinde yer (locus) görevi görmektedir. Bellek kurgulanırken aynı zamanda mekânın da kendi belleği oluşmaktadır (Özaloğlu, 2017, s. 13).

Pierre Nora “Hafıza Mekânları” adlı eserinde, bir belleğin devamlılığı için mekânın önemi üzerinde durmaktadır. Nora'ya hafıza mekanlarının birbirinden farklı birçok boyutu bulunmaktadır ve mekanlar önemli buluşma yerlerine karışık gelmektedir. Toplumsal bellek bağlamında hafıza mekanlarını ele alan Nora, mekânın devamlılık sağladığını ve eğer bu mekanlara gereken önem verilmezse korunamayacağını altını çizmiştir (Nora, 2006, s. 10-24). Mekân kolektif bir yaşam alanına işaret etmektedir ve belleğin devamlılığı için mekansallaştırmaya ihtiyacı vardır. Assmann bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekân ve zamana dayanırlar” (Assmann, 2015, s. 46). Eş deyişle, anılar temellerini mekândan almaktadırlar. Ricoeur'a göre, hatırlanan olaylar aslında mekâna bağlıdır. “Mekanlar tıpkı yazıtlar, anıtlar gibi, potansiyel belgeler olarak kalır” (Ricoeur, 2012, s. 60).

Mekânın toplumsal niteliği ortak olarak paylaşılmasından ve temsil niteliğinden ileri gelmektedir. Bilgin'in ifadesiyle, “insan belirli bir mekân parçasında, sadece bir yerde bulunma ve bir alan kaplamanın ötesinde, bir yaşam alanı inşa eder” (Bilgin, 2013, s. 134). Bu durum, mekânı sahiplenme ve mekân ile kişinin bağ kurması anlamına da gelir. Toplumsal belleğin unutmaya birlikte temel unsurlarından biri olan anımsama eylemi kişilerin geçmişle olan bağlarını şekillendirir. Bireyler ve toplumlar anımsama biçimleri yardımıyla kimliklerini kurup, sağlam temeller üzerine otururken; geleceklerini şekillendirme geçmişe yoğun bir şekilde ihtiyaç duymaktadır (Huysen, 1999, s. 177).

Mekânın toplumsal niteliğiyle ilişkili olarak kolektif mekân aracılığıyla ortak bir düşünce oluşmakta ve burada temsil edilmektedir. Söz konusu kolektif mekanların yokluğunda ise bir topluluk kendi kimliğini oluşturacak temellerin eksikliği yaşamaktadır (Chevalier'den aktaran Özaloğlu, 2017, s. 13).

3. Toplumsal Belleğin İnşasında Meydan: Taksim Meydanı Örneği

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde meydan, “alan, yarışma, eğlence ve karşılaşma yeri, bulunulan yer ve çevresi, ortalık” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Meydanlar, birey ve toplum arasındaki ilişkilerin açıkça gözlemlenebildiği, toplumları ilgilendiren önemli olayların ve süreçlerin paylaşılabilirdiği ve toplumsal hafızanın inşa edilebildiği önemli yerlerdir.

Türkiye'nin toplumsal hafızası bağlamında değerlendirildiğinde Taksim Meydanı tarihsel süreçte birçok değişime uğramış ve birbirinden farklı olaylara ev sahipliği yapmıştır. Taksim Meydanı; yürüyüşlerin, mitinglerin gerçekleştiği ve önemli ulusal günlerin kutlandığı önemli meydanlardan biri olmuştur. Aynı zamanda toplumsal olayların sahnesi olması nedeniyle de Türkiye'nin toplumsal hafızasında önemli bir yere sahiptir.

Tarihsel süreçte Taksim Meydanı'nın gelişim durumu ele alındığında; 15. ve 16. yüzyıllarda Taksim Meydanı'nın bir ticaret alanı olduğu bilinmektedir (Alada'dan aktaran Acarlı, Kiper ve Korkut, 2019, s. 37). 16. yüzyıldan itibaren elçiler, diplomatlar ve zengin iş adamları buraya yerleştiği gözlemlenmektedir. 17. yüzyıla gelindiğinde elçiliklerin Beyoğlu'na taşınması devam etmiştir (Gelen, 2016, s. 51). 17. ve 18. yüzyıllarda Beyoğlu özellikle diplomasinin merkezine haline gelmiş ve kapitülasyonlar ile batıdan örnek alınarak mağaza, otel, sinema ve tiyatro gibi yapılar kurulmaya başlanmıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda ise kültürel faaliyetler önem kazanmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte de Taksim bir meydan haline gelmiştir (Acarlı, Kiper ve Korkut, 2019, s. 37).

Taksim Meydanı'nın tarihsel süreçte her zaman için şehrin kalbi konumunda olduğunu söylenebilir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ise Taksim Cumhuriyet Anıtı, Gezi Parkı ve Atatürk Kültür Merkezi gibi yapılarla meydan Cumhuriyet'in simgesi haline gelmiştir (Acarlı, Kiper ve Korkut, 2019, s. 37).

Toplumsal bellek aynı zamanda iktidarların mücadele alanına denk gelmektedir. Toplumsal belleğin meydan dolayısıyla inşa edilmesi bağlamında simgesel temsillerin en güçlü mekanlarından biri olan Taksim Meydanı da Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze iktidarların gözde mekânı haline gelmiştir. Bu durumu Yırtıcı şu sözlerle ifade etmektedir:

Cumhuriyet Anıtı Taksim'e yapıldı. Modern Avrupa'nın kent içi gezinti parklarına öykünen Gezi Parkı Taksim'de açıldı. Opera, bale, klasik müzik gibi, o zamana kadar İstanbul'a yabancı olan sanat dallarına ev sahipliği yapacak olan AKM'nin yeri Taksim oldu. Özellikle 1950'lerden sonra yeni zenginlerin yani burjuvazinin eğlence, alışveriş ve kültürel mekanları yine Taksim ve etrafında yoğunlaştı (<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/04/12/herkesin-taksimi/>, 2020).

Taksim Meydanı'nın tarihsel süreçteki serüvenine bakıldığında özellikle politik nedenlerle her zaman için göz önünde olan bir mekân olduğu görülmektedir. Kamusal bir alan olarak Taksim Meydanı'nın farklı okumalara açık olduğunu söylemek de yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.

Toplumsal bellek bağlamında bellek yeniden kurgulanırken mekân sadece fiziksel özellikleriyle ele alınmaz. Aynı zamanda toplumsal özellikleri üzerinden de tanımlanır. Fiziki mekân günümüzü aşan bir niteliğe sahiptir. Anıların korunduğu, kolektif düşüncenin olduğu ve bu düşüncelerin temsili için uygun olan ortamın sağlandığı bir yerdir. Söz konusu özellikleriyle de kolektif düşüncenin oluşmasına ve toplumun kendi kimliğini oluşturmasına yardımcı olur (Özaloğlu, 2017, s. 13). Bu bağlamda ele alındığında Taksim Meydanı'nın "bir taraftan yeni ve modern Türkiye'nin Batı'ya dönük yüzü olurken, diğer taraftan da Osmanlı'dan devralınan ümmetçiliğin yerine, toplumu bir arada tutmak için milliyetçilik ve yurttaşlık bilincini yaymanın aracı" (<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/04/12/herkesin-taksimi/>, 2020) olarak görülür.

SONUÇ

Toplumsal bellek kavramının önemle altını çizdiği noktalardan biri bireylerin, kişisel anılarını içerisinde buldukları toplumsal çerçeveler dolayısıyla hatırlamalarıdır. Eş deyişle, bireysel hafızalar kolektif olarak yönlendirilmektedir. Toplumsal bellek kavramını sistematikleştiren Halbwachs'ın toplumsal belleğe ilişkin getirdiği yorumlar ve toplumsal belleğin zamana ve mekana olan bağlılığı toplumsal belleğin inşa edilmesinde mekânın önemine işaret etmektedir.

Toplumsal bellek bağlamında mekân değerlendirildiğinde kişisel deneyimin ötesinde anıtlar, müzeler, mezarlıklar, anma günleri, çeşitli yapılar ve anıtsal yerler ele alınabilmektedir. Söz konusu bu yerler Nora'nın ifadesiyle hafıza mekanları olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, geçmişten günümüze iktidarların mücadele alanı olarak beliren Taksim Meydanı Türkiye'nin kolektif hafızası için büyük önem taşımaktadır.

Meydan temel anlamıyla geniş ve açık bir yer olmanın ötesinde kişilerin algılamalarına bağlı olarak kurgulanan bir anlama da sahiptir. Tarihsel süreçte Taksim Meydanı çeşitli miting ve yürüyüşlerin gerçekleştirildiği ve önemli ulusal günlerin kutlandığı bir yer olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile bir meydan olarak kabul edilen Taksim Meydanı Türk kimliğinin inşasında da başat rol oynamaktadır.

Sonuç olarak İstanbul'un kalbinin attığı en önemli meydanlarından biri olan Taksim Meydanı kişisel ve toplumsal hafıza ilişkisinin en açık biçimiyle görülebileceği alanlardan birini temsil etmektedir. Mekanın tüm gerçekliğine rağmen toplumsal belleğin inşasında etkin rol oynayan bileşenlerini göz önünde bulundurmak yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acarlı, B., Kiper, T., Korkut, A. (2019). Kent Meydanlarının Fiziksel Mekân Kalitesi: İstanbul Taksim Meydanı ve Yakın Çevresi. *Kent Akademisi*, 11 (33), 29-41.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek*. A. Tekin (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Gelen, S.S. (2016). Mekânsal Kimliğin Sürdürülmesinde Tarihi Kent Merkezlerinin Kamusal Gücünün Kentsel Tasarım Bağlamında Değerlendirilmesi: İstiklal Caddesi Aksı ve Taksim Meydanı (İstanbul) Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Halbwachs, H. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. B. Uçar (çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Huysen, H. (1999). *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. K. Atakay (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. M.E. Özcan (çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Özaloğlu, S. (2017). "Hatırlamanın Yapıtışı Mekânın Bellek ile İlişkisi Üzerine" T. Erman ve S. Özaloğlu (Ed.). "Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine" Araştırmalar içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. M.E. Özcan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, M. (2016). *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TDK Sözlüğü. (2020). *Mekân*. <https://sozluk.gov.tr/> (29 Ocak 2020).
- TDK Sözlüğü. (2020). *Meydan*. <https://sozluk.gov.tr/> (27 Ocak 2020).
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. (2020). *Mekân*. <http://tubaterim.gov.tr/> (29 Ocak 2020).
- Ünal, A. (2017). *İletişim ve Mekân İlişkilerinde İstanbul Yalıları*. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wertsch, J. V. (2015). "Kolektif Bellek" Y.A. Dalar (çev.). P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.). "Zihinde ve Kültürde Bellek" içinde. *Türkiye İş Bankası Yayınları*. 149- 174.

<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/04/12/herkesin-taksimi/>